

Dorogi Katalin

„És a halottak újra énekelnek...”

Beszélgetés Elek Judit filmrendezővel egy kalandos sorsú haszid gyűjtésről

ÉS A HALOTTAK ÚJRA ÉNEKELNEK...

Szenírozott koncert Eisikovits Miksa
haszid zenei gyűjtése
(1938–39) nyomán

Bemutató:

2017. október 21. és 22.

Várkert Bazár – Rendezvényterem

A CAFe Budapest

Kortárs Művészeti Fesztivál keretében

*

Közreműködik:

Nógrádi Gergely – kántor

Melis László – hegedű, ének

Melis Márta – brácsa

Közreműködő énekesek: **Ágoston Béla,**
Bánky Mátyás, Gradsach Zoltán,
Laborfalvi Soós Béla, Najbauer Lóránt,
Philipp György, Raáb Gábor,
Rosenfeld Dániel, Varga Donát,
Vincze Miklós

*

A lejegyzett dallamokat megfejthette

és betanította:

Melis László

Díszlet: Bajkó György

Jelmez: Szakács Györgyi

Fény: Györgyfalvy Károly

Operatőr: Jancsó Nyika

Rendező: Elek Judit

„A CERUZA HEGYÉVEL, AZ UTOLSÓ ÓRÁKBAN ÁTMENTETT DALKINCS”

Eisikovits Miksa zeneszerző és zenepedagógus (Balázsfalva, 1908 – Kolozsvár, 1983) „ceruzával és kottafüzettel felszerelve” 1938 nyarán népdalgyűjtő útra indult Máramarosra, ahol, mint írta, „Erdély egyetlen népi életet élő zsidó rétegét” akarta felkutatni. Elhatározásának jelentősége Bartókéhoz és Kodályéhoz mérhető: elindult bakancsban, jó messze a vasúttól, hogy ráleljen arra a közegre, ahol a népdal még él – őelötte ezt a feladatot a zsidó népzeneben nem végezte el senki. Vállalkozásáról, mintegy tíz év után, az *Erdélyi Zsidó Évkönyv* 1947–48-as számában

tudósított *Éneklő chaszidok között Máramarosban* címmel. Ebből a nagyon informatív és megragadó írásból kiderül az is, hogy vitt volna magával nehezebb fegyverzetet is, mint a ceruza és a kottafüzetek, jelesül, Bartókhoz és Kodályhoz hasonlóan, egy fonográfot, de arra már nem futotta. „*Hiába igyekeztem egyik leggazdagabb bitközségünket meggyőzni egy fonográf vásárlásának szükségességéről, amellyel rögzíthettem volna a dalokat [...], hiába érveltem, hogy évszázados, felbecsülhetetlen kultúrérték megmentéséről van szó [...]. Csak ma, amikor az apokaliptikus zsidó tragédia következtében ez a ceruza hegyével, a pusztulás elől valóban az utolsó órákban átmentett dalkincs az erdélyi zsidóság egyetlen, immár rekonstruálhatatlan közös művészi hagyományának bizonyul, mérhetjük fel a bűnös meg nem értés roppant súlyát és az ebből folyó veszteséget. A dalok váza megmaradt, de az a rengeteg, megfoghatatlan finom árnyalat és díszítő gazdagság, ami az előadás, a stílus szerves tartozéka, az a csukló-siránkozás, éneklő módor, amely a chaszid éneklést oly döbbenetes hatásúvá tette, jóvátehetetlenül elveszett.*” (Részlet Eisikovits Miksa fentebb említett visszaemlékezéséből.)

Elek Judit rendező, aki filmesként is sokat foglalkozott a zsidó kultúrával és a haszidizmussal, Eisikovits visszaemlékezéseire is támaszkodva, így látja a visszautasítás okát:

Azóta vártam erre a koncertre, amióta Nemes Jeles László *Saul fia* című filmjének sajtóvetítésén felszendült a vége főcím alatt ama bizonyos hegedűdallam: azaz másfél éve. Hallottam korábban is, hiszen szerepel Elek Judit *Mondani a mondhatatlant – Elie Wiesel üzenete* című, 1996-os dokumentumfilmjében is, ez szólal meg, amikor a vonat elindul a már felszabadított gyerekekkel Auschwitzból Franciaország felé –, de hogy a néző mikor kapja fel a fejét egy filmzenére, mikor dönt úgy, hogy ennek bizony utánajár, miféle dallam ez, honnan ered, ki játssza, annak oka személyes, ezért inkább benne keresendő, mint a műalkotásban. Talán mert a *Saul fiát* csak hangok és hangeffektusok festik alá („nem vall jó ízlésre agyonzenélni egy holokausztfilmet”, nyilatkozta anno Melis László zeneszerző), annál nagyobb erővel hat a történet lezárása után megszólaló hegedű. Vagy egyszerűen csak fogékonyabb voltam 2015-ben erre a típusú zenére, mint húsz évvel ezelőtt. Lényeg a lényeg: röpké rákérdezés után kiderült, hogy az úgynevezett *Eisikovits-gyűjtés*ből származik a haszid dallam, és hamarosan megnyílik a kincses dobozka: mind a négy, rejtélyesen eltűnt, néhány órára megkerült, majd ismét nyoma veszett kottafüzet anyaga nyilvánosságra kerül, koncert formájában.

Melis Márta brácsaművész a vetítovászon előtt, a petróleumlámpa alatt (színpadkép)

– A Visó völgye, ahol én elég sokat jártam, a mai napig elzárt világ. Egy kolozsvári asszimilált vagy nem asszimilált zsidónak ez a táj a világ vége, arra ő soha nem járt. Legfeljebb néhány, onnan származó koldussal találkozott, akik gyalog eljutottak a nagyobb városokba. Szegények voltak, mint a templom egere. Úgy vélték a kolozsvári zsidók, hogy ott akkora a nyomor, hogy nemhogy zene meg ének nincsen, de betevő falat sem, ugyan mire zenélnének, minek örülnének? Fogalmuk nem volt arról, mi a haszidizmus. Hogy a haszidizmus mindig a nagyon szegény északon és a nagyon szegény hegyek között terem. Hogy az Istent mindig lehet imádni, és mindig lehet vele beszélgetni, és természetesen pertuban vagyunk vele. Nem muszáj a zsinagógában imádkozni, a ló fara mögött is nyugodtan lehet, mert az is legalább olyan kedves, és ha énekkel köszöntjük, és énekkel panaszkodunk, és énekkel örülnünk, az még kedvesebb Neki.

Hogy Eisikovits mennyire Bartók és Kodály népdalgyűjtő nyomdokán haladt, azt mi sem mutatja jobban, hogy visszaemlékezései szerint: „Nem ismerve a valóságot, zsidó földműves falvakról képzelődtem, ahol zsidó arató-dalokat, balladákat reméltem felfedezni.” „Nótafák” után érdeklődött Visón. Ehelyett „marschalik”-okba, középkori vándorénekesek kései utódjaiba botlott. Ballada kell? Az élelmes „adatközlő” másnapra produkál balladát, noha az szem-

mel láthatóan és füllel hallhatóan „*frissen lett improvizálva – a kedvemért*”. Belefut mindenbe, amibe Bartók és Kodály annak idején. Mindenekelőtt el kell nyernie a kis falvak lakóinak a bizalmát. Első lépésként meg kell győznie őket, hogy nem finánc, nem az adóhatóságtól jön. „*Ha betévedtem egy szatócs üzletébe, az hirtelen zavarba jött, izgatottan rendezgetni kezdte szegényes portékáját és hebegve székkel kínált meg. A gyanakvás azonban lassan-lassan foszladozni kezdett és helyét meleg, ritkán érzett meleg testvéri szeretet foglalta el. Azt azonban később sem tudták tulajdonképpen megérteni, hogy minek is gyűjtöm össze ezeket a főleg öregek által őrzött rigmusokat.*” Amikor már azt hiszi, elnyerte a bizalmát, elfogadtatta, mi a célja a gyűjtésnek, akkor újabb problémák merülnek fel a helyi csodarabbi részéről: hát hol gyűjtő szakállá, a cicesze és így tovább? Képes itt állni borotvált képpel? A tudományos cél érdekében Eisikovits gondoskodik a cicesz gyors beszerzéséről, a kiküldött bóher felügyelete alatt a rituális fürdőt vesz, mindez aztán meglágyítja az adatközlő szent ember szívét: „*Befejezésül meglepetésemre a Rebbe hegedűt vett elő és játszani kezdett. Kísérteties gliwszándóival sobasem hallott zokogásszerű hangok, fájdalmas panaszok nyögtek kopott húrjai alól. Igézet, varázslat erejével bűvölt el. A legősi, legegyszerűbb zenei élmény volt. Mit nem adtam volna, ha egy fonográfval ezt meg tudtam volna örökíteni!*”

Fotó: Posztós János, CAFe Budapest

Haszidok szombat délutáni lakomája. Melis László hegedül (színpadkép)

„NEKEM NEM STIMMELTEK A SZÖVEGEK”

Az Esikovits-féle gyűjtés először Kányádi Sándor *Volt egyszer egy kis zsidó. Erdélyi zsidó népköltészet* című kötetének utószavában kapott nagyobb nyilvánosságot. A szerző azt írja, magától Esikovitstól kapott egy jiddis dalokat tartalmazó füzetet. Elek Judit viszont úgy érezte, valami nincs rendben a szövegekkel a Kányádi-könyvben:

– Jó stílusérzésem van zeneileg is, és az irodalomban meg végképp, tehát éreztem, hogy itt valami nem stimmel. Nem olyan szövegek ezek, mint amik a haszid világot jellemezheték. Én akkor már elég sok Martin Buber-könyvet olvastam. Bizonyos szövegek máshonnan származtak, nem énekelhették a jelzett dallamra. Ha én valamibe belefogok, akkor azt elég alaposan szoktam csinálni. Utánaolvasok, utánajárok.

Sok szálon végzett, igazi nyomozómunka eredményeként sikerült fellelni az eredeti gyűjtést tartalmazó négy füzetet. Ebben sokat segített Kurtág György, akinek az első mestere volt Esikovits még Erdélyben, ő írt levelet az özvegynek, hogy Elek

Judit haszid zenét keres, beajánlotta hozzá. A személyes találkozáskor kiderült, hogy a zenepedagógus úgy 1978–79 táján, az első infarktusa után átadta a kottákat az egyik unokaöccsének, hogy az próbálja meg kijuttatni valahogy Romániából. Csak-hogy az unokaöcs, a családi elbeszélések szerint, elég zúrós figurának bizonyult, sosem lehetett tudni, merre mászkál a világban, és nyilván nem volt tiszta politikailag sem, hiszen a Ceaușescu-diktatúrából csak az távozhatott legálisan, akinek „feladata” volt.

SEGÍTETT AZ ÚRISTEN MEG SOROS GYÖRGY

– Addig kergettem ezt az unokaöcsöt, amíg végre kötélnék állt. Eleinte menekült előlem, nyilván nem tudta, hogy ki és miért keresi. Amikor meggyőződött róla, hogy csupán egy bolond művész, aki valóban csak azt akarja, amit mond, és semmi más, akkor azt mondta, ott egye a kutya, találkozzunk – meséli Elek Judit.

A találkozóra Marosvásárhelyen került sor, ám az unokaöcs a füzetek nélkül jelent meg. Azt pro-

ponálta, hogy menjenek el a barátjához, ott megkaphatják a kottákat. És Elek Judit, akinek volt helyismerete, hiszen a román forradalom után, 1991–92-ben tanított a Marosvásárhelyi Színművészeti Egyetemen, a hosszú évek után ismét induló első magyar nyelvű színész évfolyamon, azonnal felismerte, hová érkeztek. Azt az utcát még a Ceaușescu-házaspár halála után másfél évvel is messze elkerülték a helyiek, és ezt tanácsolták a rendezőnek is: ott állt ugyanis az a ház, amelyben Securitate kínozta az áldozatait. – És ebben az utcában, szemben a bizonyos házzal kijött egy derék román szekus, de nem is lakhatott ott más akkoriban, és bevezetett minket egy nagyon jómódú román házba – folytatja Elek Judit. – A tükrös bárszekrény italos üvegei mögül kiemelt egy csomagolópapírba bugyolált és zsineggel átkötött kis pakkot. Ott volt benne a négy füzet, elég avított állapotban, de úgy, ahogy Eisikovits annak idején becsomagolta. Három óra hosszára kaptam meg, hogy lemásolhassam. Ami akkor és ott, 1993-ban Marosvásárhelyen nem látszott egyszerű feladatnak. De akkor is segített az Úristen, no meg a Soros György. Felhívtam a *Látó* című szépirodalmi folyóirat szerkesztőségében Markó Bélát, hátha tud segíteni valami nyomdai kapcsolattal. Boszorkány vagy, közölte Markó. Kiderült, egy napja állt ott egy becsomagolt nyomdai másoló, Soros György küldte, de senki nem mert hozzányúl. Én sem értettem hozzá, de annyit kipuhatóltam, hogy melyik gombot kell megnyomnom. Nagy mázli, hogy a gép nyomdai A3-asra volt állítva, és a Markóéknak is csak ilyen papíruk volt, mert ha az eredeti, kis méretben másoljuk, sosem tudjuk megfejteni a szöveget. Amikor jöttem haza a kottával, megálltam a Mafilm ebédlőnél, ahol találkoztam Vámosi András hangmérnök barátunkkal, mondtam neki, nagyon szeretném már hallani, hogy mit hoztam. Felhívtam Melis Lászlót, a Wiesel-filmem zeneszerzőjét, ő meg fogta a hegedűjét, és elmentünk mind András rózsadombi lakásába, a profin felszerelt stúdiójába. Akkor történt, amit azóta sem tudok másként megfogalmazni: ott leszállt az angyal közénk. Nem tudok kottát olvasni. Kinyitottam azt a nagy leporellót a kottával, amit hoztam, és egy lapra ráböktem, hogy azt játssza le a hegedűjén Melis László. És akkor ott megszólalt egy hátborzongatóan szép, eddig sosem hallott dallam, és utána még sorban négy vagy öt. Majd Melis azt mondta, ezt nem tudom lejátszani, ezt énekelni kellene, de nem értem a szöveget, de én nem tárgítottam, akkor énekelj el mondtam. És Melis elénekelt, de olyan gyönyörűen, hogy a Wieselről szóló filmben és a mostani koncerten is az az akkori hangfelvétel szól.

ELVESZETT FÜZETEK

Így kerülhetett tehát néhány dallam Eisikovits Miksa három órára felbukkanó gyűjtéséből Elek Judit 1996-os Wiesel-filmjébe. Az eredeti kotta azóta sem került elő újra, csak ez a kalandos történetű fénymásolat maradt.

Különös, hogy Eisikovits, miután 1947-ben megírta és közölte a nyolcoldalas beszámolóját, soha többé nem tett említést nyilvánosan a máramarosszigeti gyűjtőmunkájáról, sőt, azt állította, hogy a füzetek *elvesztek*. Holott nem vonult vissza a szakmájától, 1983-ban bekövetkezett haláláig jelentős szerepet játszott az ottani kulturális életben. Tanított a kolozsvári magyar zenekonzervatóriumban (1946–50), a Kolozsvári Állami Magyar Opera (1948–50), a Gheorghe Dima Zeneakadémia igazgatója (1950–53) és tanára (1950–73) volt, több zeneművet komponált és publikált. De a számára is nagyon fontos gyűjtést tartalmazó füzetekről hallgatott. Elek Judit szerint félt a román diktatúrában, pontosabban a haszid dalokat féltette, és joggal. Ha híre megy, és erővel elveszik tőle, akkor végképp megsemmisülhetett volna anyag. Csak amikor az első infarktusa figyelmeztette halandó voltára, akkor bírta a már említett unokaöccsére az anyagot, hogy próbálja meg kivinni az országból. Ugyanakkor kijuttatott Amerikába hús, zongorára adaptált haszid dallamot, melyeket az akkor már New Yorkban élő ex kolozsvári főrabbi segített kiadatni. De ezek a zongorára írt átdolgozások nem adják vissza az eredeti gyűjtés gazdagságát. Eisikovits Miksa abban a tudatban élt és halt meg, hogy az általa lejegyzett zene és szöveg soha többé nem szólal meg, hiszen akiktől gyűjtötte, azokat szinte mind egy szálíg elpusztították.

De a dallamok makacsok.

Nemes Jeles László *Saul fia* című filmjének a zenéjét – pontosabban hallhatatlan zenéjét, hiszen bele kellett olvadnia a háttérhangokba – Melis László jegyezte. Ő hívta fel a rendező figyelmét arra a hegedűdallamra, amelyet már a Wiesel-filmhez is feljátszott, hogy talán ezt lehetne használni egyetlen „hallható” zeneként. Elek Judit megadta az engedélyt, csak annyit kért, hogy írják ki, kinek a gyűjtéséből származik, és hogy ő adta oda.

– El kellett jönnie a *Saul fia* dicsőségének, meg annak is, hogy most már tényleg történjék valami az Eisikovits-gyűjtéssel. Teltek az évek, éreztem, nem lehet ezt tovább halogatni, világra kell hozni – mondja Elek Judit. – Szerencsére pályázati pénz is került, igaz, csak egyetlen forrásból: a Magyar Művészeti Akadémia hárommillió forintot adott a négy füzet megfektetéséhez és leírásához. (A többi, a

Handwritten musical score for a song, featuring multiple staves with notes and lyrics in Hebrew. The score includes a circled number '38' and various musical notations such as 'p', 'f', 'mf', 'ff', 'rit.', and 'rit.'

Handwritten musical score for a song, featuring multiple staves with notes and lyrics in Hebrew. The score includes a circled number '39' and various musical notations such as 'p', 'f', 'mf', 'ff', 'rit.', and 'rit.'

Eisikovits Miksa kottafüzeteiből

projekthez, a dalok megszólaltatására illetve a kotta kiadására, vagy a kotta megfejtésének és megszólaltatásának hosszú folyamatát ábrázoló dokumentumfilm megvalósítására beadott pályázataink hosszú ideig süket fülekre találtak.)

ARCHEOLÓGIAI ÁSATÁS: ZENE A HALOTT KOTTÁBÓL

Csak a kották letisztázása három, három és fél hónapig tartott. De nemcsak a zenét kellett hangról hangra, jelről jelle átnézni, hanem a szöveget is. Eisikovits ugyanis nem beszélt sem héberül, sem jid-

disül, fonetikusán írta le, amit hallott. A szöveg megfejtésében először Oberlander Báruch haszid főrabbi segített, még 1993-ban, ezt követően Szerdócz Ervin újpesti rabbi segített sokat, miközben végigkísérte az egyéves próbafolyamatot, már később, 2016-ban. Ő Máramarosról származik, és már csak 47 vagy 48 éves korában került Magyarországra, addig ott élt. Jól ismeri az ottani dialektust, az ottani héber meg jiddis kiejtést, ahogyan ő ott gyerekkorában hallotta, ahogy megmaradt a fülében. Ahogy fejtődött a kotta, úgy bontakozott ki a zenei rész is, próbálkoztak Nógrádi Gergely kántorral és Melis Márta brácsaművésszel és Melis Lászlóval, hogyan is hangzik mindez, s közben Szerdócz Ervin állandóan javította a kiejtést.

A négy füzet 168 dallamot tartalmazott, mindegyiket feljátszották, rögzítették hangban és képen is a dokumentumfilm számára.

Elek Judit és Melis László közösen döntött úgy, hogy ebben az „első megszólalásban”, vagyis amikor nagy nyilvánosság elé tárják és közkinccsé teszik a gyűjtést, nincs helye „művészi belenyúlásnak”. Csak és szigorúan az hangozhat el a koncerten, ami a kéziratban is szerepel. – Eisikovits gyűjtése ugyanis pillanatfelvétel, látletlet egy világról, még akkor is, ha az a világ már nem létezik, mert elpusztították. Ezt feltárni csak a régészeti ásatás eszközeivel szabad. Semmi más nem kerülhet elő, csak ami a földben van, ami ott túlélte az időt, és ki lehet ásni épen vagy félig épen vagy csonkán – magyarázza Elek Judit.

De a koncertre mégiscsak zenét kell csinálni a halott kottából. Eisikovits visszaemlékezésében olvashattuk, hogy ő maga is el volt keseredve, mert úgy érezte, hogy fonográf híján csak a dalok váza maradt, örökre elveszett „a rengeteg, megfoghatatlan finom árnyalat és díszítő gazdagság”, a sok *előke*, *mordent*, *züféc*. Az előadáshoz meg kell találni a tempót, a modort, a díszítések milyenségét. Ragaszkodni a régész (a tudós) objektivitásához, ugyanakkor mégiscsak élővé, ezért szabálytalanul egyedivé

tenni a zenei anyagot, megpróbálni érzékeltetni, milyen lehetett az, amiről nem maradt nyom – nagyon kényes egyensúlyozást igényel. Ehhez csak a stílusok iránt atavisztikus ösztön segíthet hozzá, és a ráérzés a néhány fennmaradt, korabeli hangfelvételeire.

HALÁLUKBAN ELŐSZÖR TALÁLKOZNAK

Elek Judit rendezői koncepciója szerint a mában járunk, ezért mi, a nézők mintegy nyolcvan évvel az Eizikovits rögzítette események után próbáljuk felidézni, előhívni azokat a hangokat és átélni azt az atmoszférát, amiben ez a zene élt és létezett azokkal, akik ma már nincsenek, hiszen néhány évvel később Auschwitzba deportálták őket, ahonnan csak néhányan tértek haza, és azok is – egy-két kivétellel – kivándoroltak később.

A színpad hangsúlyosan elő- és belső részre oszlik. A nézőhöz közelebbi részben, mint egy nagy, fehér (idő)kapu jobb és bal oldalán, áll a kántor (Nógrádi Gergely) és a zenész (Melis Márta brácsaművész). Az (idő)kapu kockája mögött, mint egy kukucskaszínházban, egy régi imaterem belsejét látjuk. Egy hatalmas, zsúfolt könyvespolc előtt a hosszú asztalnál, amelyen a gyertyatartókban égő gyertyák fénye nyitott könyvek halmazát világítja meg, férfiak ülnek hagyományos haszid öltözetben, imádkoznak, énekelnek, átéléssel és fáradhatatlanul (a kar, köztük Melis László a hegedűjével). Ahogy Eisikovits leírta: *„A legmélyebb, legmaradandóbb emlékeim egyike kétségtelenül az öreg borsai Rebbe-nél átélt »Salesidesz« [szombat délutáni lakoma] marad. Szombat délutáni szürkület volt. A Rebbe házi imatermének hosszú asztalát strámlis, kaftános öregek ültek körül. Megjelenik a Rebbe. [...] Az asztalfőt foglalja el. Előbb tétován, majd mindegyre felszabadultabban indul, árad a dal. Együtt énekelnek és mégsem mindig ugyanúgy és ugyanazt. Hosszan bangzó, síkoltó jajok fájulnak föl az ének lágy szomorúságából. Órák hosszat énekelnek, zümmögnek, jajgatnak, sírnak, vigadnak s ahogy átszellemült arccal imbolyogva, lelkiük egész szenvedélyes fanatizmusával búcsúztatják Szombat királynőjét, valóságos rembrandti áhítat és komorság ömlik szét a füleddt, imaszerekkkel és föliánssokkal zsúfolt sötétlő termén. Észre sem veszik a szombat kimenetelét jelentő első csillagok felbukkanását: szinte öntudatlan, mágikus révületben lebegnek, énekelnek tovább. Milyen valószínűtlenül távoli a középkor, vagy talán a távoli ókor homályából felködlő volt az egész kép. Az idővel, a valósággal makacsul dacoló múlt megejtően szép és emberi, de reménytelen képe.”*

A rembrandti áhítatú és komorságú termet (erre még visszatérek) mutató kukucskaszínház hol tisztán, hol áttetsző tüllfátyol által homályosan látjuk, a tüllfátyol időnként vetítővászonként szolgál, rajta Elek Judit Wiesel-filmjéből látunk részleteket, – elsősorban archív – fotókat és filmfelvételeket.

A kántor, Nógrádi Gergely mívesebb énekstílusa különbözik a kukucskaszínházban megszólaló kar előadói stílusától, hiszen a ma sosem énekelhet ugyanúgy, mint a múlt, amit felidézünk. A „chaszid niggunok, vallásos népdalok” nem szólhatnak zeneakadémián iskolázott torokból.

A nézőhöz közelebb eső, a mát jelképező sávban kétoldalt, a kántor és a zenész fölött egy-egy petróleumlámpa ég – a motívum Roman Vishniac *A Vanished World* című, 1983-ban publikált könyvéből származik (ahogy Elek Judit filmjének számos archív fotója is). Roman Vishniac (Pavlovszk, 1897 – 1990, New York) fotográfus a 30-as években járta a közép- és kelet-európai zsidó közösségeket, hogy megörökítse a stetlek és gettók világát. Az albumot egy petróleumlámpa képe nyitja, amely – ahogy a szerző az előszavában írja – a hatmillió mártír emlékére ég fáklyaként, az idők végezetéig. (A Kárpátalján, Munkácsra készült fotók szinte már a láger kapujában születtek, a deportálás előtt összegyűjtött emberek között, ahova Vishniac begyalogolt a menettel, majd éjjel a második emeletről kiugorva szökött meg az elkészített fotókkal és a Leicájával.)

A koncerten és majd a könyvben – mert a kiadandó kottát is Roman Vishniac fotói fogják illusztrálni –, ahogy Elek Judit mondja, halálukban először találkozik ez a két ember, akik életükben nem tudtak egymásról:

– Az egyik a Kárpátok gerincének az északi lejtőin járt, a másik a délin, az egyik fotózott, a másik pedig zenét gyűjtött ugyanazok között a zsidók között, legalábbis ami a habitusukat és a zenei stílusukat illeti. Először hozom össze Roman Vishniacot és Eisikovits Miksát itt, ebben a mi mai világunkban, amelyben nemcsak azt nem tisztázták kellőképpen eddig, hogy mi volt a magyarok szerepe a holokausztban; hanem annak a súlyát sem mérte fel és tudatosította önmaga számára a magyar társadalmi köztudat, hogy ezenközben milyen hatalmas értékeket pusztított el, vagy hagyott elpusztítani.

A haszid környezetet, a könyvekkel zsúfolt polcokkal teli imatermet is Vishniac egy Kárpátalján készült fotója alapján építették színpadképpé, a lehető legpontosabban és korhűen. Az előadás végén a kar elhagyja a múlt síkját idéző háttérrel, előlép a jelen síkjába, és felsorakozik, immár élő, hús-vér

A készülő kötet címlapja. Czeizel Balázs munkája

valójában a zenész és a kántor (és a két petróleumlámpa) között, miközben a háttérben, a színpad teljes nagyságában feltűnik az eredeti Vishniac-fotó. Az énekesek, immár a jelenben, beállnak a „helyükre”, pontosan oda, ahol a kép Auschwitzban elpusztított szereplői láthatók.

És a halottak újra énekeltek.

KÖZKINCS – LENNE

A scenírozott koncerten – néhány kivétellel – nem hegedűn, hanem brácsán szólaltak meg a dallamok, melynek teltebb, rusztikusabb hangzása jobban érzékelteti, milyen lehetett az, amit Eisikovits „a legsibb, legelementárisabb zenei élménynek” nevezett. Melis Márta brácsaművész lenyűgözően játszott, és igazi zenei meglepetésnek bizonyult a – Melis László szavaival élve „vegyesvállalat” – kar is. Hat énekes az *A la c'ARTE* kamarakórusból, Ágoston Béla jazz- és népzene-sz (aki önmagát zeneközrelítőként definiálja), valamint kántorhallga-

tók és aktív kántorok – így állt össze ez a tíz férfiből álló kar, vagyis a „minjen”.

A bemutató koncertre, tehát 2017 októberére szerette volna megjelentetni a Dánielfilm Stúdió Kft. az eredeti Eisikovits-féle kottákat is, de erre sajnálatos módon nem jutott elég pénz. Pályáztak az NKA-nál, és Elek Judit bízta benne, hogy az előadás a potenciális támogatóknak is bebizonyította: itt valóban rendkívüli értékről van szó, így talán most már megnyílnak a pénztárcák is. 2018 tavaszára remélhetően megjelenhet a kötet, amely tartalmazza az eredeti és a megfejtett kottát és szöveget, a dalokat az eredeti héber vagy jiddis nyelven és fordításukat magyarul és angolul, fotókkal illusztrált kísérő tanulmányokkal kiegészítve, mellékletként pedig csatolhatják majd a bemutató koncerten felvett anyagból készült DVD-t.

– Onnantól kezdve a világé lesz – mondja Elek Judit rendező. – Remélem, hogy eljutok még az életemben odáig, mert most, november 10-én töltöttem be a 80. évemet. Úgyhogy én és az Eisikovits-gyűjtés egyidősek vagyunk.